

Забрањивање књига за време Другог светског рата

Убити добру књигу готово је исто као и убити човека.

Џон Милтон, 1664. године

Забрана објављивања књига неподобних аутора, спаљивање њихових дела, прогони, њихова физичка ликвидација, све је то у 20. веку добило размере какве историја књиге раније није познавала.¹ То је раздобље највећих уништења књига и библиотека, што свет још није доживео.²

Када су дошли на власт, националсоцијалисти су у Немачкој саставили попис штетних и непожељних књига (Liste 1 des schädlichen und unerwünschten Schrifttums) такозвану Црну листу (Schwarze Liste I) која је имала 71 аутора. Иако је била састављена 1933. године, штампана је била тек 1936. године. Листе са допунама излазиле су све до 1944. године. На попису су била дела немачких аутора у егзилу, књиге совјетских аутора и свих других марксистичких писаца, књиге Јевреја и пацифиста.

И у земљама које су окупирани током Другог светског рата Немци су наставили да спроводе исту операцију чишћења библиотека и књижара од непожељних књига. Пошто је Народна библиотека изгорела у бомбардовању,³ Универзитетска библиотека у Београду је постала центар за спровођење нацистичке библиотечке политике у Србији.⁴ Контроли библиотека Немци су посвећивали изузетну пажњу, па су при свом војном штабу у Београд имали и специјалног референта за библиотеке др Герстнера (Gerstner), који је у исто време

¹ Stipčević, Aleksandar, *Povijest knjige*, Zagreb, 1985, str. 526–527.

² Dahl, Svend, *Povijest knjige: od antike do danas*, Zagreb, 1979, str. 176.

³ Уништено је 350.000 књига у 500.000 свезака, чија је вредност процењена на 5.816.309.856 предратних динара, а културно-историјска на 58.154.550.440 динара. Изгореле су инкунабуле, повеље, збирке средњовековних рукописа, сва издања српских штампарија (више од 200) од 15. до 17. века, периодика од 17. до 20. века. Од 1.300 рукописа само су три спасена. Неки аутори сматрају да је бомбардовање Народне библиотеке била најгора цензура.

⁴ Марковић, Радосав, *Универзитетска библиотека у Београду (1921-1945)*, Београд, 1968, стр. 107.

био и референт за архиве. Библиотека је морала да одреди свог представника за везу, који је непосредно примао наређења од мајора Герстнера, најчешће само усмена. То је била Смиља Мишић.⁵

Половином друге године окупације запослени у Универзитетској библиотеци добили су следеће обавештење:

„Чиновницима Универзитетске библиотеке, Београд

Према усменом наређењу г. Др. Герстнера, мајора-библиотекара, а у вези с актом Заповедника Србије а Z 37 No 66/42 наређено је да се још данас – 1 јуна – отпочне са уклањањем нежељених књига из свију одељења Универзитетске библиотеке. Те књиге су, према наредби, марксистичко-комунистичке, Јевреја, антинемачке. Оне се имају одвојено сместити и држати под кључем. Књиге се имају повући заједно са свим картонима, од којих ће се образовати посебне картотеке, неприступачне публици.

Овај посао морају отпочети и на њему убрзано радити, одмах, сви библиотечки чиновници. Сав остали рад мора се привремено обуставити

в. д. Управник-а Универзитетске библиотеке
Л[азар] Мирковић“.⁶

Библиотекари нису тачно знали како овај посао да обаве, али су се ипак снашли.

„Овај посао отпочео је прегледом алфаветске-номиналне картотеке, картон по картону. Према *Јеврејском лексикону* (Jüdisches Lexicon in vier Bänden) ваде се сви они картони који означавају писца Јевреја или про-Ционисту, забележеног као таквог у Лексикону. Сем тога, ваде се и они писци који нису уведени у Лексикон, али носе изразито јеврејско име или презиме. Осим алфаветског номиналног каталога Универзитетска библиотека има у своме саставу и стручни каталог за Славику, и посебне каталоге. Сав рад који је отпочет кроз Главни алфаветски каталог, мора се спровести кроз све врсте каталога. Затим се сви издвојени картони морају пресложити по сигнатурама да би се према њима издвајале књиге из Магацина и осталих одељења. Књиге ће се сместити у посебно одељење нежељених књига које ће се држати под кључем, као и картотека за те књиге и часописе. Овај посао донекле ће бити успорен генералном оправком зграде.

⁵ Смиља Мишић (1899–1981), угледни библиотекар. У Универзитетској библиотеци радила је од 1925. до 1950. године. Од 1950. до пензионисања, 1961. године, била је управница Библиотеке Српске академије наука и уметности. После пензионисања радила на оснивању и уређењу Библиотеке Културног центра Београда.

⁶ Архив Универзитетске библиотеке (у даљем тексту АУБ), Бр. 171, 1. VI 1942.

Послови који претстоје:

а) Издавање комунистичко-марксистичке литературе (и по садржини, и по писцу) из свих каталога и Магацина. Смештање њихово у посебно одељење.

б) Издавање анти-немачке литературе из свих каталога и Магацина и њихово смештање у посебно одељење.[...]“⁷

Касније ће се Министарству просвете, као најхитније и најважније „потребе“ Библиотеке, означити:

„[...] 1. Добити тачна и прецизна писмена упутства за рад на уклањању марксистичко-комунистичке, и нарочито анти-немачке литературе.

2. Трбало би Библиотеци доставити спискове забрањених књига [...].“⁸

Немачка војна команда доставила је касније већ састављен списак „од неколико хиљада проscribeованих дела и часописа“,⁹ међу којима је било и много дела из југословенске књижевности, и захтевала је да се са тога списка мора забранити, тј. уништити 80 до 90 одсто књига. На том послу је у Универзитетској библиотеци радила и специјална комисија за забрану књига. Комисија је имала пет чланова. Међу њеним члановима био је и др Димитрије Кириловић, једно време управник Библиотеке, чиме је и постојање ове комисије било везано за Библиотеку. Чланове Комисије постављало је Министарство просвете:

„Министарство просвете, Опште одељење

Сагласно Уредби о прегледу књига МСбр. 3421 од 2 септембра 1942, а на основу чл. 1 Правилника о извршењу Уредбе о прегледу књига

ОДЛУЧУЈЕМ:

да се при Министарству просвете образује стална комисија за преглед књига, која ће у духу Уредбе о прегледу књига подносити конкретне предлоге на одлуку.

Чланови комисије биће:

МАЛЕШ др Бранимир, начелник Министарства просвете;

КИРИЛОВИЋ др Димитрије, референт за библиотеке при Министарству просвете;

ЈУСТИНИЈАНОВИЋ Никола, секретар филозофског факултета;

ИЛИЋ Танасије, професор на раду у Министарству просвете; и

⁷ АУБ, Бр. 228, 18-VI-1942.

⁸ АУБ, Бр. 307, 14-VII- 1942.

⁹ Марковић, Радосав, *Универзитетска библиотека у Београду...*, стр. 108.

АНДРИЋ Влада, хонорарни саветник Претседништва Министарског савета на раду у Министарству просвете.

децембра 1942 год. Београд Министар просвете, Вел[ибор] Јонић¹⁰

Чланови Комисије су се мењали, па су већ после неколико месеци оформљене нове комисије, подељене на неколико секција:

„[...] референти (стручњаци) за преглед и забрану књига и то:

Филозофска секција: Поповић др Никола, ректор Универзитета; Вучић др Радмило, професор Мушке учитељске школе у Београду, Недић Боривоје, професор Мушке учитељске школе у Београду

Историјска секција: др Никола Радојчић, професор Филозофског факултета; Александар Поповић, професор Гимназије 'Краљ Александар I' у Београду, Миодраг Југовић, професор I Мушке гимназије у Београду

Правна секција: др Милан Јовић, професор Правног факултета, др Милош Младеновић, професор Правног факултета, др Жарко Ступар, доцент Правног факултета.

Књижевна секција: др Ђорђе Живановић, доцент Филозофског факултета; др Вид Латковић, професор VI гимназије у Београду, Радмило Димитријевић, професор Мушке учитељске школе у Београду.¹¹

Чланови Комисија озбиљно су радили овај деликатни посао. Предлагали су да се неке књиге забране због „невероватно рђавог превода“,¹² а за неке, мада им је писац Јеврејин, сматрали су да треба да се одобре, јер представљају „једну од првих научних педагогика“,¹³ или је „књига прва ове врсте и стога потребна“. ¹⁴ Наравно, требало је и нешто забранити, па је израђен први списак књига за забрану.

„Комисија за преглед књига
Ком. Бр. 252 29 октобар 1943
Београд

Претседништво Министарског савета Београд

¹⁰ АУБ, I Бр. 20897 К-57 4. децембра 1942.

¹¹ МП, IV Бр. 4004 26. јуна 1943, Архива УБ.

¹² Реч је о књизи Траси-Штмпфл: *Психологија детињства*. Потписан 16. 9. 1943. др С. Поповић.

¹³ Књига: Хесен, *Основи педагогике*.

¹⁴ Књига: Либерт, *Филозофија наставе*.

Већ се од дужег времена у Министарству просвете и вера израђује списак оних књига које би требало повући из промета, да не би и даље неповољно утицале на национално и морално васпитање српске омладине и народа.

У прилогу част ми је доставити први списак тих књига с молбом да Министарски савет донесе коначну одлуку о забрани, у смислу чл. 1 ст. 2 Уредбе о прегледу и забрани књига МС. бр. 1434 од 1 октобра 1943. Забрана би требало да обухвати сва издања једног дела без обзира на коме је језику оно објављено.

У овом првом списку наведена су, углавном, дела најважнијих марксистичко-комунистичких писаца, нека дела ласцивног садржаја и нека дела јеврејских писаца за која мислим да би их требало забранити.

У случају да се Министарски савет сагласи са мојим предлогом, молим да се поведе поступак у смислу одредаба споменуте Уредбе о прегледу и забрани књига, **с тим да се ова одлука, по захтеву немачких власти, не сме објавити у „Службеним новинама“ нити у другој штампи.**¹⁵

Министар просвете и вера, В[елибор] Ј[онић]“

I СПИСАК ПРЕДЛОЖЕНИХ КЊИГА ЗА ЗАБРАНУ

Адлер Макс: МАТЕРИЈАЛИСТИЧКО СХВАТАЊЕ ИСТОРИЈЕ И ДИЈАЛЕКТИКЕ
 Адлер Макс: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Андраши Јурај: ЛИГА НАРОДА
 Антонели Е.: БОЉШЕВИЧКА РУСИЈА
 Арцибашев М. : ЕМАНЦИПОВАНА ЖЕНА
 Арцибашев М. : ЉУБАВ СЛОБОДНЕ ЖЕНЕ
 Арцибашев М. : ПОХОТЉИВЦИ
 Арцибашев М. : РЕВОЛУЦИОНАРИ
 Арцибашев М. : САЊИН
 Ација Божидар: ДЕСЕТ ГОДИНА РУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ
 Ација Божидар: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Бабелъ Исак : ОДЕСА
 Бабелъ Исак : СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Блох Иван: СЛОБОДНА ЉУБАВ
 Блох Иван: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Блум Леон: О БРАКУ
 Блум Леон: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Бунић Василије: КРИТИЧКИ ОСВРТИ

¹⁵ Подвучена реченица накнадно убачена.

- Бухарин Н. : ПРОГРАМ КОМУНИСТА
 Бухарин Н. : СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Галогажа Стеван: НОВЕЛЕ
 Галогажа Стеван: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Димитров Георгије: СТАЉИН И ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ ПРОЛЕТАРИЈАТ
 Димитров Георгије: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Енгелс Фридрих: АНТИ-ДИРИНГ
 Енгелс Фридрих: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Еренбург Иља: ТВОРНИЦА САЊА
 Еренбург Иља: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Кауцки Карл: НАЧЕЛА СОЦИЈАЛНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ
 Кауцки Карл: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Кујунџић Војислав: СЛОБОДНОЗИДАРСКА ЧИТАНКА
 Лењин: ИЗАБРАНА ДЕЛА
 Лењин: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Луначарски: ПРОЛЕТКУЛТ
 Луначарски: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Марковић Сима: НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ У СВЕТЛОСТИ МАРКСИЗМА
 Марковић Сима: О СИНДИКАЛНОМ УЈЕДИЊЕЊУ
 Марковић Сима: УСТАВНО ПИТАЊЕ И РАДНИЧКА КЛАСА ЈУГОСЛАВИЈЕ
 Маркс Карло: КАПИТАЛ
 Маркс Карло: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Молотов В. : ГОВОР ВЈЕЧЕСЛАВА МОЛОТОВА
 Молотов В. : СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Островски Н. : КАКО СЕ КАЛИО ЧЕЛИК
 Паљи Е. : КОМУНИЗАМ
 Радек Карло: РЕВОЛУЦИЈА У КИНИ
 Радек Карло: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Раушнинг Херман: МОЈИ ПОВЕРЉИВИ РАЗГОВОР СА ХИТЛЕРОМ
 Раушнинг Херман: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Стаљин: ОСНОВЕ ЛЕЊИНИЗМА
 Стаљин: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Стојковић Ј. С. : СЛОБОДНО ЗИДАРСТВО
 Троицки Лав: САРАЈЕВСКИ АТЕНТАТ
 Троицки Лав: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Филиповић Филип: РАЗВИТАК ДРУШТВА У ОГЛЕДАЛУ ИСТОРИСКОГ МАТЕРИЈАЛИЗМА
 Цеткин Клара: КАРЛ МАРКС
 Цеткин Клара: СВА ОСТАЛА ДЕЛА ОВОГА ПИСЦА
 Шварц Гавро: ПОВЈЕСТ ЗАГРЕБАЧКЕ ЖИДОВСКЕ ОПЋИНЕ
 Шланг Игњат: ЈЕВРЕЈИ У БЕОГРАДУ

На основу чл. 1, ст. 2 Уредбе о прегледу и забрани књига, Министарски савет у својој седници одрешава да се књиге наведене у предлогу министра просвете и вера под Ком. бр. 252 ставе ван промета. Ово решење доставити министру унутрашњих послова на извршење.

Претседник Министарског савета,
Министар правде,
Министар грађевина,
Министар просвете и вера,
ВелЈонић¹⁶
Министар пошта, телеграфа и телефона,
Министар саобраћаја,
Министар финансија,
Министар унутрашњих послова,
Министар народне привреде,
Министар пољопривреде и исхране,
Министар социјалне политике и народног здравља.

Касније су се спискови проширивали и стално дотеривали, али се, захваљујући родољубивој одважности чланова Комисије, цео овај посао смишљено и вешто одуговлачио више од годину и по дана, управо све до самог ослобођења.

„Ја сам дочекао да Немци оду из Београда а да комисија није ни једну једину књигу уништила“, рекао је др Кириловић у својој изјави 24. новембра 1944. године.¹⁷

Опширнији рад о забрањивању књига за време Другог светског рата појавиће се 2012. у издању Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду.

¹⁶ својеручни потпис

¹⁷ Марковић, Радосав, *Универзитетска библиотека у Београду...*, стр. 108–109.